

ОСОБЛИВИЙ РЕЖИМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗАКОНОДАВЧІ НОВАЦІЇ

CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW REGIME

Гушин О.О., студент III курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Власенко Д.Р., студентка III курсу факультету юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Тищенко О.І., доцент кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглядаються нововведення до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), зокрема, в частині особливого режиму проведення кримінального провадження за умови оголошення воєнного стану. Досліджено положення, що були встановлені в IX1 розділі КПК, зокрема зміни до статті 615 КПК.

Визначено, що основними умовами проведення кримінального провадження в порядку особливого режиму є оголошення воєнного стану по всій країні або на певній частині її території в поєднанні з об'єктивною неможливістю проведення провадження за загальними правилами. Акцентовано увагу на проблемі тлумачення умови «об'єктивної неможливості». Вказано, що повна реалізація гарантій захисту прав та свобод обмежується за таких умов задля збереження ефективності кримінального судочинства.

Проаналізовано норми, що встановлюють загальний порядок проведення кримінального провадження та положення особливого режиму кримінального провадження, передбаченого розділом IX1 КПК.

Вказано на колізію п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК та статті 29 Конституції України щодо строку затримання особи без ухвали слідчого судді, адже відповідно до ст. 64 Конституції України дане положення не може бути обмеженим навіть за умови введення воєнного стану.

Акцентовано увагу на суперечності положення, що «автоматично» продовжує строк дії ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання особи під вартою та невідповідності такої норми міжнародним стандартам та практиці ЄСПЛ.

Зауважено на порядку зміни територіальної підсудності кримінальних проваджень у разі наявності об'єктивних обставин, що унеможливають здійснення судом своїх повноважень.

Зазначено, що окремі нормативні положення розділу IX1 КПК є неоднозначними, втім практичний досвід їх застосування дозволить об'єктивно оцінити як позитивні надбання, так і недоліки нормативної регламентації.

Ключові слова: кримінальне провадження в умовах воєнного стану, затримання особи в порядку особливого режиму воєнного стану, зміни до кримінального процесуального законодавства.

In the article are examined innovations in the Criminal procedure code of Ukraine (farther – CPC), namely in part of the special mode of realization of criminal proceeding on condition of announcement of martial law. Positions that were set in IX1 division of CPC, in particular changes in the article 615 are studied.

It is determined that the main conditions for conducting criminal proceedings in the order of a special regime are the declaration of a military state throughout the country or on a certain part of its territory in combination with an objective impossibility of conducting the proceedings under general rules. Attention was drawn to the problem of interpretation of the "objective impossibility" condition and an attempt was made to explain it. It is stated that the full realization of guarantees of protection of rights and freedoms is limited under such conditions, in order to preserve the effectiveness of criminal proceedings.

The norms establishing the general procedure for criminal proceedings and the provisions of the special regime of criminal proceedings, as provided for in section IX1 of the CPC, have been analyzed.

It is indicated by the collision of P. 6 p.m. 1 p.m. 615 CPC and Article 29 of the Constitution of Ukraine concerning the period of detention of a person without the approval of the investigating judge, because according to art. 64 the Constitution of Ukraine this provision cannot be limited even if the military situation is introduced.

Attention was drawn to the conflict of the provision, which "automatically" continues the term of action of the resolution on the election of a preventive measure in the form of holding a person in custody and non-conformity of such norm to international standards and practice of the ECHR.

The procedure for changing the territorial jurisdiction of criminal proceedings in the event of objective circumstances preventing the court from exercising its powers is stated.

It is noted that some normative provisions of section IX1 of the CPC are ambiguous, however practical experience of their application will allow to objectively assess both positive advantages and shortcomings of normative regulation.

Key words: criminal proceedings in the conditions of the military state, detention of a person in the order of a special regime of the military state, changes to the criminal procedural legislation.

Постановка проблеми. Одним з важливих критеріїв, що ставиться до законодавства, є можливість регулювати суспільні відносини відповідно до потреб часу та ситуації. Цитуючи Тита Лівія – «Законои, створені під час миру, скасовує війна; закони, створені під час війни, скасовує мир», зауважимо, що передбачені законом нормативні приписи в умовах мирного часу не можуть діяти в тому ж форматі під час війни. З об'єктивних причин дотримання тих чи інших положень законодавства унеможливується або суттєво ускладнюється. Вторгнення Російської Федерації на територію України та введення воєнного стану на всій території України актуалізувало необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства

шляхом оптимізації особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Метою статті є науковий огляд новацій кримінального процесуального законодавства України в частині особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання. Одним із перших теоретичних досліджень, спрямованих на поглиблене вивчення теоретичних і прикладних аспектів здійснення досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції, стала монографія О. В. Лазукової [1]. Також особливий вклад у висвітлення вказаної проблематики внесли такі

вчені-процесуалісти, як І. В. Гловюк [2], В. А. Завтур [3] та інші науковці.

Виклад основного матеріалу. Реагуючи на події 2014 року, законодавець Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 р. № 1631-VII вніс відповідні зміни до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [4]. Таким чином було додано розділ IX¹ з аналогічною назвою, який містив статтю 615 КПК. Нормативні приписи останньої визначали передачу прокурору повноважень слідчого судді, передбачених статтями 163, 164, 234, 235, 247 та 248 КПК, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114-1, 258-258-5, 260-263-1, 294, 348, 349, 377-379, 437-444 Кримінального кодексу України, у випадку неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею цих повноважень на територіях де діє воєнний чи надзвичайний стан. Як слушно зазначає В. А. Завтур, при аналізі цих положень можна дійти висновку, що вони не передбачають подальшого судового контролю або механізму їх оскарження, окрім як в порядку оцінки правомірності застосування норм, передбачених в ст. 615 редакції 2014 року [3, с. 270]. В свою чергу, О. В. Лазукова, аналізуючи нормативний зміст ст. 615 в редакції від 2014 р. зазначала, що її положення не вирішували всіх проблем, що виникали в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану [5, с. 213].

Втім сьогодні, в умовах загострення збройного конфлікту Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14 квітня 2022 р. № 2201-IX законодавець вніс кардинальні зміни до кримінального процесуального законодавства [6]. Так, ст. 7 КПК доповнено ч. 3, відповідно до якої зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у ч. 1 цієї статті, з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених розділом IX КПК. При цьому розділ IX в оновленій редакції деталізує проведення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Сьогодні у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 р. строком на 30 діб в Україні введено воєнний стан Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [7], строк дії якого було неодноразово продовжено. Отже, нормативні положення розділу IX, який містить статті 615 – 616 КПК, можуть бути застосовані виключно у разі, якщо місце проведення досудового розслідування кримінального провадження, визначене відповідно до ст. 218 КПК України, відноситься до місцевості, на якій оголошено воєнний стан.

З метою демонстрування векторів спрямованості законодавчих новел в частині регламентації особливостей режиму досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану, спробуємо їх умовно поділити на такі групи:

1) *норми, що звужують сферу судового контролю.* Так, згідно п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК, що якщо відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури з урахуванням вимог ст. 37 КПК за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Виходячи зі змісту п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК, йдеться про передачу керівникові органу прокуратури повноважень слідчого судді щодо:

– застосування окремих видів заходів забезпечення кримінального провадження. Йдеться про привід, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна (ст. 140, 160, 163, 170, 173 КПК);

– обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-115, 121, 127, 146, 146-1, 147, 152-156-1, 185, 186, 187, 189-191, 201, 255-255-2, 258-258-5, 260-263-1, 294, 348, 349, 365, 377-379, 402-444 Кримінального кодексу України, а у виняткових випадках також у вчиненні інших тяжких чи особливо тяжких злочинів, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі особи, яка підозрюється у вчиненні такого злочину;

– реалізації загальних обов'язків слідчого судді щодо захисту прав людини (ст. 206 КПК);

– продовження строків досудового розслідування (статті 219, 294 КПК);

– здійснення допиту у режимі відеоконференції згідно із ст. 225 КПК;

– розгляду та вирішення клопотань про надання дозволу на проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи (статті 232-235 КПК);

– повноважень слідчого судді щодо отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК);

– розгляду та вирішення клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 246-250 КПК).

Виходячи зі змісту п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК, умовою виконання цих повноважень керівником відповідного органу прокуратури є відсутність об'єктивної можливості їх реалізації слідчим суддею. Втім, як слушно зазначає І. В. Гловюк, виникає питання щодо того, «хто і в якому порядку буде встановлювати неможливість виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень... В умовах воєнного стану, як видається, це залежить від обставин на місцевості, залежно від наявності активних бойових дій або нападів на цивільне населення» [2].

Отже, сфера дії судового контролю суттєво звужена в умовах введення воєнного стану на території України. На думку В. А. Завтура, «повна реалізація усіх гарантій захисту прав та свобод за таких умов не є можливою і делегування окремих повноважень слідчого судді прокурору виступає запорукою ефективного виконання завдань кримінального судочинства у таких випадках» [3, с. 271]. В свою чергу, аналізуючи звуження судового контролю з огляду на події на Сході України, С. Л. Шаренко вказала, що зазначена тенденція є «найбільш ризикованим напрямом трансформації вітчизняного кримінального процесуального законодавства, оскільки межує із відступом від міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини та нівелюванні попередніх досягнень України в питанні розбудови правової держави» [6, с. 116-117]. При цьому авторка нагадала одну з вимог, яка віднесена до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини: «навіть у системах, в яких розслідування перебуває під наглядом прокурора, чий статус надає йому судові повноваження, вкрай важливо, щоб будь-які заходи, що вживаються в умовах суттєвого порушення свобод, зокрема тимчасове утримання, контролювалися суддею або судом» [6, с. 118].

2) *норми, що пролонгують строки в кримінальному провадженні:*

– у разі відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий, прокурор, про що виноситься відповідна постановка. При цьому відомості, що підлягають внесенню до Єдиного реєстру досудових розслідувань, вносяться до нього за першої можливості (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК) на відміну від регламентації початку досудового розслідування

у загальному форматі, в якому слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 1 ст. 214 КПК);

– у разі відсутності об'єктивної можливості подальшого проведення, закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності – строк досудового розслідування у кримінальному провадженні зупиняється на підставі вмотивованої постанови прокурора з викладом відповідних обставин та підлягає поновленню, якщо підстави для зупинення перестали існувати (п. 3 ч. 1 ст. 615 КПК). При цьому з метою синхронізації цієї законодавчої новели були внесені відповідні зміни і до змісту ст. 280 КПК, якими передбачено нову підставу для зупинення досудового розслідування – наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану;

– у разі відсутності об'єктивної можливості виконання процесуальних дій у строки, визначені статтями 220, 221, 304, 306, 308, 376, 395, 426 КПК, – такі процесуальні дії мають бути проведені невідкладно за наявності можливості, але не пізніше ніж через 15 днів після припинення чи скасування воєнного стану (п. 5 ч. 1 ст. 615 КПК);

– строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду збільшено до двохсот шістнадцяти годин з моменту затримання (п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК) на відміну від передбаченого ст. 29 Конституції України семи десяти двох годинного строку. На наш погляд, пролонгація строку затримання особи без ухвали слідчого судді до 9 діб (що дорівнює 216 годинам) прямо протирічить Конституції України, адже відповідно ст. 64 Конституції України право на свободу та особисту недоторканність не може бути обмежене навіть за умови введення воєнного стану;

– строк для вручення письмового повідомлення про підозру затриманій особі може бути продовжено до сімде-

сяти двох годин (ч. 7 ст. 615 КПК). При цьому за загальним порядком письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання (ч. 2 ст. 278 КПК);

– у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в порядку, встановленому КПК, обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці (ч. 6 ст. 615 КПК). На нашу думку, йдеться про автоматичну пролонгацію строку тримання під вартою, що протирічить міжнародним стандартам та не відповідає прецедентній практиці ЄСПЛ.

3) *норми, що забезпечують здійснення правосуддя при проведенні кримінального провадження:*

– під час дії воєнного стану обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються та розглядаються судами, в межах територіальної юрисдикції яких закінчено досудове розслідування, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя – найбільш територіально наближеним до нього судом, що може здійснювати правосуддя, або іншим судом, визначеним у порядку, передбаченому законодавством (ч. 9 ст. 615 КПК);

– кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, крім здійснення кримінального провадження у суді, в якому до моменту введення воєнного стану та набрання чинності цією частиною було визначено склад суду за участю присяжних (ч. 10 ст. 615 КПК).

Висновки. Отже, обумовлений воєнним станом «стихийний режим» законодавчих змін та доповнень до чинного КПК, не міг не вплинути на якість внесених нормативних положень, окремі з яких заслуговують критичної оцінки. Водночас лише практичний досвід застосування нормативних положень статей 615–616 КПК дозволить об'єктивно оцінити як позитивні надбання, так і недоліки нормативної регламентації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : монографія. Харків : Право, 2018. 280 с.
2. Гловюк І. Кримінальне провадження в умовах воєнного стану / Ірина Гловюк, Віктор Завтур. Вища школа адвокатури НААУ. 02.03.2022. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/kryminalne-provadhennya-v-umovah-voennogo-stanu/>
3. Завтур В. А. Оцінка допустимості доказів, отриманих у порядку ст. 615 КПК України. *Правове життя сучасної України*: у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса, 15 трав. 2020 р. / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 269–274
4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : Закон України від 12 серпня 2014 р. № 1631-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-18#Text> (дата звернення: 30 травня 2022 р.)
5. Лазукова О. В. Особливості правового змісту інституту досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4. С. 208–218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2016_4_21
6. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14 квітня 2022 р. № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text> (дата звернення: 30 травня 2022 р.)
7. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 30 травня 2022 р.)
8. Шаренко С. Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2021. 496 с.